

Series I

Vol. VI, No. 2

June 1980

ՀԱՅ

ԴՐԱՄԱԳԻՏԱԿԱՆ

ՀԱՆԴԵՍ

ARMENIAN

NUMISMATIC

JOURNAL

ՀԱՅ ԴՐԱՄԱԳԻՏԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

ARMENIAN NUMISMATIC SOCIETY

8511 BEVERLY PARK PL., PICO RIVERA, CALIF. 90660, USA

ARMENIAN NUMISMATIC JOURNAL Ser. I, Vol. VI, No. 2 June 1980

LATEST NEWS

The Sibilian commemorative volume, Armenian Numismatic Journal volume IV (1978), was delayed due to some technical problems.

We are pleased to announce that all the promised articles have been received. Finally, we engaged an Armenian printer in the Los Angeles area to print this delayed bilingual special edition.

We are hoping to present the membership of the Armenian Numismatic Society a handsome volume, in our regular 8½"x11" format (so that you can bind all of the issues in same size) before the end of this year.

The anticipated cost is expected to run into the thousands of dollars, far beyond the capability of the Society. More than half of the anticipated expenses is expected to be covered by the interest free generous loans pledged by the Los Angeles area members.

As the printing progresses the membership will be kept informed. A pre-publication offer will be announced hoping that the members will take advantage of this (those who have paid 1978 dues will receive credit) low price. According to present tentative plans, the publication will be limited to five-hundred copies. The final decision is not made yet. More about this later.

ՎԵՐՋԻՆ ԼՈՒՐՆԵՐ

Սիբիլեանի նուիրուած յուշամատենի տպագրութիւնը ուշացած էր կարգ մը որոշ պատճառներով:

Գոհունակութեամբ կը հաստատենք որ յօդուածները ստացուած են եւ բացառիկին տպագրութիւնը սկսած է:

Մեր նպատակն է անդամներուն եւ հանրութեան ընծայել շքեղ հատոր մը, նախկին արտաքին ծաւալով որ կազմել փափաքողներուն համար դժուարութիւն չյարուցանուի:

Ակնկալուած ընդհանուր ծախքը հասնի պիտի հազարաւոր տոլարներու, գումար մը որ ընկերակցութեան կարողութեան սահմաններէն դուրս է: Սակայն շնորհիւ Լոս Անճելըսի անդամներու բարեացակամութեան ծախքին կէսէն աւելին ապահովուած է:

Յառաջիկային ծանուցուին պիտի յաւելեալ մանրամասնութիւններ այս ուղղութեամբ: Ըլլայ տպաքանակի, գիներու եւ անդամներու յատուկ զեղչերու վերաբերեալ: Յուսանք որ բոլոր անդամները մեզի զօրավիզ պիտի կանգնին:

ARMENIAN NUMISMATIC JOURNAL is the quarterly publication of Armenian Numismatic Society, an educational, non-profit organization. Editor, Y. T. Nercessian, 8511 Beverly Park Place, Pico Rivera, Calif. 90660, U.S.A. Associate Editor, W. Gewenian. Corresponding Editor, H. V. Sarkissian (Yerevan). Non-member subscription \$6.00 per year. Single copies \$2.00. Back issues available.

29.Ա.1980, Երեւան

Թանկագին բարեկամս
Տիար Եղիա Ներսէսեան,

Ուրախութեամբ հաստատում եմ, որ 25.Ա.1980 թ. ժամի 14-ին մեր թանգարանի շէնքում բացուեց "դրամագիտական նուէրներ սփիւռքից" ցուցահանդէսը: Այդ ուղղութեամբ աշխատում էի վերջին տարիներիս եւ ի վերջոյ այն տեսաւ իր ձեւաւորուած տեսքով: Ներկայացւած են հարիւրից աւելի մեծ ու փոքր ժողովածոներից բաղուած տուեալներ, որոնց ընդհանուր թիւը հազարից անցնում է: Իրանք առաւելապէս արծաթէ դրամներ են, թողարկուած մ.թ.ա. է դ. մինչեւ մեր օրերը հասնող ժամանակներում՝ Միջերկրականի արեւմուտքից մինչեւ Միջին Ասիան հասնող տարածքի վրայ: Դիտւում են հին յունական քաղաքակրթութեան շրջաններում ծագած դասական ու հելլենիստական պատկերազրական դրամական միաւորները, Հռոմի հանրապետական ու կայսերական դէնարներ, պարթեւական ու սասանեան դրախմաներ, բիւզանդական սոլիդներ, ֆոլիսներ ու միլիարենսներ, ինչպէս նաեւ կիլիկիայի հայկական պետութեան բոլոր գահակալների դրամներից ընդ որոշ նմուշներ: Յատուկ տեղ են յատկացուած Արտաշէսեան եւ Արքամենեան հարստութիւնների դրամներին, նուիրուած Գալաթեանների (Նիւ Եօքը), Փոլադեանի (Բէյրութ), Մազլումեանի (Հալէպ) եւ այլոց կողմից: Ծաւալուն ձեւով ներկայացուած են նախառեֆորմեան եւ հետ ռեֆորմեան Օմայեան դրամները, ինչպէս նաեւ Աբբասեան գրեթէ բոլոր խալիֆաների օրօք թողարկուած դիրհամներից ու ֆելսերից ընդորոշ նմուշներ, որոնցով հաստատուել է թանգարանը Ղազարեան եղբայրների շնորհիւ (Սան-Ռեմո): Ղազարեանների արեւելեան դրամները յիշատակում են Սիրիայում, Իրաքում, Ազիպոսում, Իրանում, Փոքր Ասիայում եւ այլուր միջնադարեան տարբեր ֆեոդալական պետութիւնների դրամական տնտեսական

զարգացման բոլոր նշաններու փուլերը: Անտիոքում եւ Դամասկոսում թողարկուած Մեծն Տիգրանի դրամներից մինչեւ արաբական ամիրայութիւնների, Մանկուշախեանների, Սամանեանների, Բուվեհեանների ու Համդանեանների դիրհամներից այնպիսի նմուշներ, որոնք հազուագիւտ են կովկասեան այլ թանգարաններում: Իրանց կողքին հասաւ հետաքրքրողները կարող են տեսնել սելջուկեան, մոնղոլական տիրակալութեան եւ նաեւ անգամ առաւելապէս Կիլիկիայի հազուագիւտ դրամների հարուստ շարքերը, ըստ որում եթէ նկատի ունենանք, որ առանց Սփուռքի նուիրատուութեան (Ձ. Պրտուկեան, Ղազարոսեաններ, Գալաթեաններ, Ամատունի, Փոլատեան, Կարապետեան եւ այլն) մենք մինչ այդ գրեթէ չունէինք Կիլիկիայի հայկական պետութեան դրամներից ցայտուն արծաթէ նիւթեր: Սակայն այդ ուղղութեամբ այսօր արդէն նշանակալից չափով հարստացել ենք: Այբեանական կարգով հայերէն գրերով ներկայացւած են բոլոր նուիրեալների անունները, անկախ նրանից թէ ովքեր շատ կամ քիչ են նուիրաբերել իրենց նիւթերը Սայր հայրենիքի թանգարանին: Ցուցակին կից դիտւում է աշխարհի քարտէզ եւ Երեւանի կապը հայոց զաղթօջախների հետ: Յատուկ տեղ են զբաղւում միջնադարեան արեւելեան արաբատառ ժէ-ժի դդ., ինչպէս նաեւ հայկական կնիքները, կերտուած կիսաթանկարժէք քարերից: Ուշադրութիւնից չեն վրիպել Եւրոպական եւ հայկական ծագում ունեցող մեդալները, նուիրուած Նապոլէոն Բալբկեանի (Լիոն) եւ Զարեհ Պտուկեանի (Նիւ Եօքը), ինչպէս նաեւ մեր այլ հայրենակիցների կողմից: Ցուցադրական նիւթերի հետ դիտւում են պատմական սխեմա-քարտէզներ, որոնք յիշատակում են աշխարհագրական ցանցը տուեալ պետութեան եւ նրա դրամագործութեան կենդրոնները: Պետական ու արքայական

կարելուր կերպարները ներկայացուած են դրամից վերածուած գեղանկարներով: Խոշոր ժողովածուներ նուիրողներից շատերը նոյնպէս ներկայացուած են խոշոր գեղանկարներով: Դրանք են՝ Արմէնակ Փուլադեան, Զ. Պտուկեան, Ղազարոսեան եղբայրներ (Սան-Ռեմո), Գալաճեաններ, Երևանդ Ամատունի, Նապոլէոն Բալըկեան (Լիոն), Գրիգոր Մազլումեան (Հալէպ), եւ շատ ուրիշները: Անշուշտ երկու ոչ շատ մեծ սրահներում բոլոր բոլոր նուիրողների գեղագիր պատկերները չես կարող ներկայացնել, դրանք շատ շատ են: Սակայն բոլորն էլ անուանային հայերէն ատենագրութիւնով իրենց նիւթերից կարգին եւ ցուցադրուած նմուշներով յիշատակուած են: Բացառիկ նշանակութիւն ունեցող հազարաւոր դրամական միաւորները ցուցադրուած են խոշորացոյցի տակ, ինչպէս օրինակ հայոց Ծոփքի թագաւոր Բսերքսէսի դրամը (երկու կողմից), որ նուիրել է ծագումով Սեբաստացի, ներկայումս Նիւ Եօքքի բնակիչ՝ Փառնծեմ Գալաճեանը, «Հայոց թագը հռոմէական դրամի վերայ», Բագրատունեաց Կիւրիկէ Բ Կիւրապաղատի հայերէն գրերով ԺԱ դ. պղնձէ դրամը, որ նուրել է Գրիգոր Մազլումեանը (Հալէպ), Արտաւազդ Սեղացու պղնձէ դրամը, որ անցեալ տարի մեր թանգարանին նուիրեց Սեսրոպ Աբգարեանցը (Սան ֆրանցիսկո) եւ տասնեակ ուրիշները: Մի խօսքով բաւական ջանք եւ ժամանակ տրուեց այս գործին, սակայն հազարաւոր աշխատաւորներ մտնում են թանգարան եւ ամէն օր կարող էն տեսնել Սփիւռքից ստացուած մեր բարեկամների թանկարժէք նուէրները: Սեղալների շարքում դիտուում են նաեւ Չեր ուղարկած նուէրները, ըստ որում մեղալները բաժանուած են երկու հիմնական խմբերով՝ ֆրանսիական ծէ-ծթ դդ. արծաթէ մեղալներ, նուիրուած Նապոլէոն Բալըկեանի կողմից (Լիոն) եւ հայկական ծագում ունեցող մեղալներ, ստացուած Զ. Պտուկեանէն, ինչպէս նաեւ մեր ուրիշ բարեկամներից: Յիշատակութեան արժանի է հանգուցեալ Նուարդ Գափամաճեանի (Փարիզ) մեղալը Սեսրոպ Մաշտոցի

եւ Սահակ Պարթեւի կերպարանքներուն, որ դիտուում է հայելու օգնութեամբ երկու կողմից: Յիշատակելու ցուցանմուշներ կան, բայց շատ լաւ կը լինի, որ այդ ամէնը սեփական աչքով տեսնել եւ որպէս առաջին գիտական ցուցադրութեան փորձը Հայկական ՄՍՀ-ի մէջ գնահատուի ըստ արժէնւոյն:

Չեմ կարող շնշել, որ ցաւում եմ այն մարդկանց բոլորին համար, որ տարիներ առաջ աշխատել են թանգարանում ինձ հետ եւ հիմա ոչ եւս են:

Խորապէս շնորհակալ եմ բոլոր նրանցից ովքեր օգնեցին ինձ այդ գործում եւ Չեզնից որ այդ տարիներին նամակներով կապուած էիք ու զրբերով լիցքաւորում էիք նուստիս:

Նորութիւնները կը հաղորդեմ առաջիկայում: Այցելութիւնները շատ են եւ ընդհանուր գոհունակութիւն է իշխում երբեւ երեւոյթ:

Նրախտագիտութեամբ շերմօրէն բարեւում եմ Չեր ընտանիքին՝ տիկին Անահիտին եւ զաւակները, բարեւներով ու ողջոյնի լաւագոյն մաղթանքներով՝

Սիշտ Չերդ՝

Խ. Ա. Մուշեղեան

3.4. Խնդրում եմ երկու տողով յայտնէք Սփիւռքի Կոմիտէին, որ Սիպիւեանի յիշատակին նուիրուած բացառիկ համար անհրաժեշտ է ունենալ իմ քննած տիգրանեան դրամների գանձը: Այլապէս չգիտեմ ինչ ձեւով այն Չեզ հասցնեմ: Դեռեւս անցեալ տարի պատրաստել էի քնագիրը 25 էջ պատկերատախտակներով, բայց փոստին նոր կանոնները պէտք է նկատի ունենալ եւ ցոյց տալ թէ ինչ ձեւով Չեր հրատարակութեանը յանձնել այդ գործը: Սփիւռքի Կոմիտէն Չեզ կարող է այդ հարցում օգնել:

Ծանօթ. Գոհունակութեամբ կը հաստատենք որ Մարտ 10-ին ստացուեցաւ մեր սիրելի ու թանկագին բարեկամ Մուշեղեանի վերոյիշեալ յօդուածը. Սփիւռքահայութեան հետ մշակութային կապի կոմիտէին միջոցաւ: Սեր շնորհակալութիւնները, ԵԹՆ

THE ARTISTIC BANKNOTES OF ARMENIAN REPUBLIC

Sixty years have passed since the genesis and downfall of the independent Armenian Republic. Yet, in such a short time, some of the information on Armenian banknotes have disappeared and others (if exist) are inaccessible because of political reasons. If the notes of Armenia remain neglected much further the information on them will be as scarce as it is on the ancient and medieval coins of Armenia (1).

Some people consider the banknotes as scraps of paper. Yet, studied properly, similar to coins, they can be valuable tools in the hands of a historian to supplement history and

complete some of the missing links of related period. The paper money is a monument and the information printed on it tells the history of a nation, her glory, economic structure, etc., without prejudice and distortion. They are facts of life and they can be examined as evidence of economic legacy of that nation.

The subject banknotes manifest a distinct departure from the philosophy that the Armenian people had in 1917 when the Russian Revolution started and also in 1918 when Armenia declared her independence (2). All the notes issued in 1918 by the infant Republic of Armenia have

---

1. Since the middle seventies, communication has been attempted with Waterlow and Sons, Limited, the printers of Armenian banknotes. The author's letter was not delivered in England and returned to the sender. The aid of a good friend, John Glynn, Librarian, International Bank Note Society, was sought to locate the address of Waterlow and Sons. It was hoped that perhaps their archives may provide valuable information pertinent to Armenian banknotes. According John Glynn (The author is indebted to John Glynn for his extensive research and assistance), Waterlow and Sons was taken over by Purnell and Sons in 1960. Purnell, a year later, became a part of the British Printing Corp. However, the stamps, banknotes, etc., section was sold to Thomas De La Rue in

1961. Waterlow and Sons today are printers of stationery and have nothing to do with currency.

A letter was written to Thomas De La Rue and Company Ltd., Basingstoke, Hampshire, England. The answer was as follows: "... It is true that De La Rue took over the security business of Waterlow's. Unfortunately the transfer of records, for some reason, was exceedingly poor and, as a result, I am unable to answer any of your questions concerning banknotes."

Some of the prominent members of the Cabinet and Parliament of Armenian Republic were contacted. They could not shed any light on the relating questions of Armenian banknotes.

Russian text (3). The new series of Armenian notes have Armenian text. Furthermore, they are profusely decorated with ancient Armenian allegorical figures and reflect national artistic heritage (4). They draw a sharp contrast from the Armenian paper money which was printed by the Republic during her early days. Since April 13, 1375, the downfall of the Cilician Armenian Kingdom (5), this was the first time that a legal tender currency appeared with Armenian inscription: ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ (REPUBLIQUE ARMENIENNE). They all were printed in 1919 by "Waterlow & Sons, Limited, Londres, Angleterre" (Pl. II, 2-2).

The set includes 50, 100, and 250 Ruble denomination notes which are considered very stylish and desirable. They reflect Armenian motif (6).

All the notes have the same type of paper and watermark. The paper is of good quality and the watermark seems to be ornamental in nature (Pl. I, 4).

Based on the serial letters and the numbers, it can be concluded that the circulation of 50 and 100 Ruble notes were less than one million. However, 250 Ruble note prints exceeded one million issues and it is probable that it may have been close to 1,999,999 issues. Accurate information on the quantity printed is not available.

According to eyewitnesses (7), these notes have circulated widely in the mountainous regions of Armenia, particularly in the Karabagh and Zangezur districts. The local population has valued them very highly compared to the previous notes of the Republic which have

2. Hovhannisian, Richard G. The Republic of Armenia, Volume I: 1918-1919, Los Angeles, 1971, p. 33.
Vrats'ian, S. Hayastani Hanrapetut'iwn (The Republic of Armenia), in Armenian, Beirut, Lebanon, 1958, p. 133.
3. Denis, Ch. Catalogue des monnaies émises sur le territoire de la Russie (1914-1925), Paris, 1927, p. 13.
Kardakoff, N. Katalog der Geldscheine von Russland und der Baltischen Staaten 1769-1950, Berlin, 1953, pp. 153-156.
Nercessian, Y. T. Paper Money of Armenia, "Armenian Numismatic Journal", Series I, Volume I, No. 2 (June 1975), pp. 6-10.
Pick, Albert. Papiergeld Katalog, Munich, 1970, pp. 217-219; European Paper Money

Port Washington, N.Y., 1970, pp. 251-253; World Paper Money, Iola, Wisconsin, 1975, pp. 536-538.

4. Nercessian, Y. T. Ibid, p. 11.
5. de Morgan, Jacques. The History of Armenian People, Boston, 1965, p. 279.
6. Lohmeyer, A. La monnaie de nécessité en Russie 1914-1923, "Arethuse", Fascicule 10 (Jan. 1926), p. 44.
7. Private interview with Ashot Der-Minasian, a resident of Montebello, California, tape recorded on Aug. 13, 1978.
8. The three notes, overprinted in US Dollars on the reverse, have been noticed in various cities of U.S.A. which includes a large Armenian community. The genesis of the new Republic took place after the Armenian massacres, looting, destruction, and burning of Armenian property.

(Cont. on p. 18)

Russian text and had very little purchasing power. During the period of G. Nzhdeh, the local commanding officer, a 250 Ruble note could purchase a cow, whereas it would be almost impossible to purchase the same cow with all Russian text banknotes. The prevailing system to carry daily transactions was the barter system.

The artistic Armenian banknotes and particularly the banknote with the spinning wheel and maiden, symbolizing the working peasant, had certain charismatic characteristics for the Armenian farmer, a magnetic power which other notes could not possess. When the farmer or the mountaineer had seen the banknote with the spinning wheel and maiden he would say this is our money, it belongs to our Republic. (8).

50 Rubles (Pl. I, 1) 125x81 mm
 Obv.: Brown and dark brown allegorical dragons (Pl. I, 1-1) ornament the banknote on left and right sides. Light blue and orange numeral values are displayed in the center of the note. Legend: Republic of Armenia and value in dark brown color, are printed in Armenian, French, and Russian. At the bottom, left side, the note states in Armenian: Guaranteed with all the assets of government. At the bottom, right side, a second statement reads: The counterfeiter is punished by the law. Signatures: Al. Khatisian has signed for President Minister, and Gr. Gaghet'ian, for Finance Minister. At the bottom left and right, against light blue background, appear the black serial numbers, prefixed with letter A (U) of Armenian alphabet.

Rev.: Light blue, orange, and brown background is provided. The value numerals in light blue and brown are displayed in the center, left, and right sides. The word Ruble, in Armenian and dark brown color appears at the center.

100 Rubles (Pl. I, 2) 139x88 mm
 Obv.: Green doves appear at the upper left and right sides (Pl. (2-1) against dark green background. Orange numerals are displayed in the center of the note. Twin peaked, snow covered, Mt. Ararat (Pl. II, 2-2) occupies the bottom portion of the note in green color. Legend: Republic of Armenia and value, in dark green, are printed in Armenian, French, and Russian. At the left and right sides the statements appear, similar to the above note. The signatures belong to the same President Minister and Finance Minister. At the bottom left and right, against orange background, appear the serial numbers, prefixed with letter A of Armenian alphabet.
 Rev.: Green, dark green, and orange background is provided. The value numerals appear in green at the left and right sides. The value and Rubles, in Armenian and dark green color appear at the top and bottom respectively. The figure of an eagle with both wings open is portrayed at the center of the note in very dark green color. The right claws of the eagle hold a sword upright on the tail of a snake cut into two. The left claws hold the head of the snake down close to earth (Pl. I, 2-3). Dark green fish ornament the bottom left and right sides (Pl. I, 2-4).

8. (Cont. from p. 17) Armenia was full of orphans and refugees. The writer can only assume that the notes were

overprinted with the sole intention of fund raising for the infant Republic who was struggling for her survival.

250 Rubles (Pl. III, 3)

160x95 mm

Light green background and violet color ornamentation is provided. Violet colored dragons (Pl. II, 3-1), head turned backward, appear on the top. Violet colored Victory flanks the note from left and right sides. She holds an uplifted torch with right hand and a sword with left hand, pointed downwards. She steps with right foot on a serpent (Pl. II, 3-2). Legend: Republic of Armenia and value, in violet color, are printed in Armenian, French and Russian. At the bottom appear the signatures of A. Khatisian and Gr. Gaghet'ian. Statements, similar to the previous notes, appear just above the signatures. Serial numbers can be noticed at the upper left and right corners, prefixed with letters A or B (Ա or Բ) of Armenian alphabet.

Rev.: Violet and light green background is provided. At the left side an Armenian maiden, with curly hair and covered head, sits behind a spinning wheel and turns it. A gold Halo surrounds her head. At the right side appears the value numerals in light green and across it, the word Ruble in Armenian. Around it, in circular fashion, the inscription "Republic of Armenia" is printed in Armenian. Above it, a winged lion's head can be seen, just below the circular inscription. At the bottom right hand corner, two dragons (Pl. II, 3-3) can be seen back to back separated with letters HH (ՀՀ) of Armenian alphabet. The value of the note can be seen below the dragons printed in Armenian.

Y. T. Nercessian

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆ ԹՂԹԱԴԱՐԱՆԵՐԸ

Վաթսուհի մը անցած է Հայաստանի Հանրապետութեան ծնունդէն եւ անկումէն ի վեր: Այսպիսի կարծ ժամանակամիջոցի մը ընթացքին հայկական դրամանիշներու վերաբերեալ տեղեկութիւնը անհետացած է:

Խնդրոյ առարկայ դրամանիշները զարդարուած են հայկական այլակերպական նկարներով որոնք կը ցոլացնեն հայ ազգային գեղարուեստական ուրոյն մշակոյթ: Համակարգը կը պարունակէ 50, 100 եւ 250 ոտլըլինոց միաւորներ: Ըստ ականատեսներու այս դրամանիշները շրջանառութիւն ունեցած են լեռնահայաստանի մէջ եւ տեղացի հայերը զանոնք բարձր զննատած են բաղդատմամբ Հանրապետութեան ոտլներէն լեզուով տպուած նախկին դրամանիշներուն:

50 ոտլըլինոց սրճագոյն դրամանիշին վրայ պատկերուած է այլակերպական վիշապներ: "Հայաստանի Հանրապետութիւն" եւ արժէքը տպուած է հայերէնով, ֆրանսերէնով եւ ոտլներէնով: Ալ. Խատիսեան ստորագրած է մինիստր նախագահին համար եւ Գր. Գաղէթեան ֆինանսների մինիստրի համար: Բեկողմին վրայ կը տեսնուին արժէքը եւ ոտլըլի բառը:

100 ոտլըլինոց կանանչ դրամանիշին վրայ կը նշմարուին աղաւնիներ եւ Արարատ լեռը: Բեկողմին վրայ պատկերացուած է արծիւ մը որ սուր մը կը բռնէ եւ կը կոխէ երկուքի բաժնուած օձի մը պոչին եւ գլխուն վրայ:

250 ոտլըլինոց մանիշակագոյն դրամանիշի ակողմին վրայ պատկերացուած են վիշապներ ու Յաղթանակներ: Բեկողմին վրայ կը տեսնուի ծախարակը որու ետին նստած է հայունին: Ոսկիէ պսակ մը կը շրջապատէ կոյսին գլուխը: Թղթադրամի աջ կողմը կը տեսնուի նաեւ թեւաւոր առիւծ եւ վիշապներ:

(Ամփոփուած)

Ե. Թ. Ներսէսեան

1 50 Ruble banknote

2-1 Dove

2-3 Snake cut into two pieces

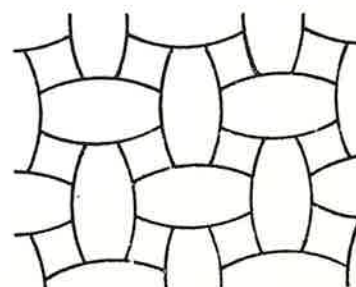
2-4 Fish

1-1 Dragon

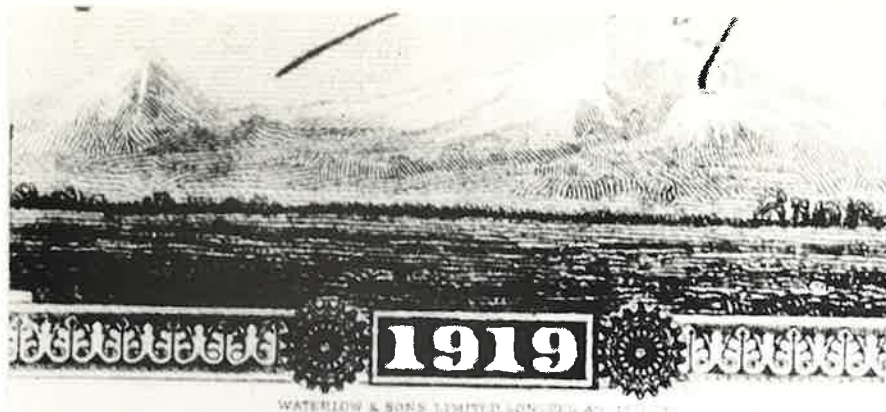

2 100 Ruble banknote

4 Watermark

2-2 Mt. Ararat. Below, the date of printing and the name of the printer

3 250 Ruble banknote

3-3 Dragons back to back

3-1 Dragon

3-2 Victory steps on serpent

իրանական լեռնաշխարհի հիւսիս-արեւելեան մասում, Կասպից ծովից հարաւ, մ.թ.ա. 4 դարի վերջին (մ.թ.ա. 224 թ.) ծագել էր Արեւելքի խոշոր ստրկատիրական պտուծիւններից մէկը՝ Պարթեւական թագաւորութիւնը: Ըստ աւանդութեան այդ պետութեան հիմնադիրը եղել է սկիւթական Պարն ցեղի առաջնորդ Արշակը: Վերջինիս անունով էլ պարթեւական թագաւորութիւնն իրանի պատմութեան մէջ յաճախ յայտնի է նաեւ Արշակունեաց պետութեան անունով: Պատմական իրադրութիւնների զարգացման բերումով Արշակի ժառանգները հաստատել էին իրենց տիրապետութիւնը գրեթէ ողջ իրանի եւ Միջագետքի վրայ: Ուշ հելլենիստական դարաշրջանում (մ.թ.ա. 6 - 5 դարերում) Պարթեւական թագաւորութիւնը պայքարի մէջ էր մտել Հռոմի դէմ եւ հանդիսանում էր նրա ամենագործող մրցակիցը համաշխարային առումով: Պարթեւական պետութեան հնագոյն վարչական կենտրոնը եղել է Նիսա քաղաքը, որի աւերակները գտնւում են Թուրմենական ՍՍՀ տարածքի վրայ: Հետագայում՝ Դարա, Հեկատոմպիլ, Եկբատանա եւ Տիզբոն քաղաքները եղան պարթեւական պետութեան տնտեսութեան ու մշակութային նշանաւոր օջախները: Պարթեւական տիրակալութեան մէջ ապրել են տարբեր լեզուներով խօսող, հիմնականում իրանական ծագում ունեցող ցեղախմբեր ու ժողովրդներ: Իրենց պարթեւների, լեզուն իրանի արեւելեան ճիւղի թուրք է պատկանում: Իշխանական շրջաններում, նամանաւնդ արքունական գրագրութիւններում, տարածուած է եղել արամերէնը եւ առեւելապէս յունարէնը (տես պարթեւական դրամների վրայ նշուած արձանագրութիւնները): Ինչպէս պարթեւների, այնպէս էլ նրանց աշակցող երկրների տէրերը եղել են խոշոր ստրկատէրները, որոնք տնտեսական ու քաղաքական առնչութիւններով կապուած են եղել թէ Միջին եւ Հեռաւոր Արեւելքի (Հնդկաստանի, Չինաստանի) եւ թէ Հռոմի տիրապետութեան եւրոպական ու ասիական երկրների հետ: Պարթեւների պետութիւնը վերացաւ մ.թ. 4 դարի

The Parthian kingdom, one of the subjugative governments of the East, North-Eastern section of the Iranian plateau, South of the Caspian Sea, (B.C. 224), was born at the end of III century before Christ. According to the legend, the founder of that government was Arsaces, leader of the Scythian Parn race. The Parthian kingdom, after the name of the founder, was called Arsacides government. The successors of Arsaces, as a result of historical development, had established their domination over almost all of Iran and Mesopotamia. The Parthian kingdom was at war against Rome, in the late Hellenistic era (B.C. II - I centuries), and it was appearing as their strongest competitor within international sense.

The oldest center of the Parthian state was the city of Nisa, whose ruins are found today on the territory of Turkestan S. S. Republic. Later, Dara, Hecatompylos, Ecbatana, and Tisbon cities were the cultural and economic centers of the Parthian government. Many races and people, basically of Iranian origin, were under Parthian domination, and spoke different languages. The Parthian language belongs to the order of the Eastern branch of Iranian languages. In baronial districts, particularly in government ledgers, the official language was Aramaic and generally Greek (See the inscriptions on Parthian coins). The masters of Parthians as well as the masters of their allied countries were big slave owners, who have been connected to Middle and Far East (India and China), European and Asian Roman Imperial countries, because of economic and political interests. The Parthian

սկզբին: Ստրկատիրական հասարակութեանը բնորոշող արտաքին ու ներքին հակասութիւններից քայքայուած այդ թագաւորութիւնը կործանուեց 224 թուին, իրանում քարձրացող Սասանեան հարստութեան հարուածների տակ:

government was terminated at the beginning of B.C. III century. The subjugative government of Parthia, full of internal and external contradictions, was ruined in 224 B.C. under the blows of the rising Sassanian Dynasty.

ԲԻԻԶԱՆԴԱԿԱՆ ԿԱՅՍՐՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՆՐԱ ԴԱՄՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

ON THE BYZANTINE EMPIRE AND HER COINS

Հռոմէական կայսրութեան արեւելեան մասը վաղ միջնադարում անջատուեց Արեւմուտքից եւ հաստատուեց որպէս առանձին պետութիւն:

Դեռեւս Կոստանդին Մեծի զահակաւութեան տարիներին, կայսրութեան մայրաքաղաքը Հռոմից (330 թ.) փոխադրուել էր Բոսֆորի Բիւզանդիոն քաղաքը, որը եւ կայսեր անունով կոչուեց Կոստանդնուպոլիս:

Հռոմէական Արեւելքում ձեւաւորւած այս տիրակալութիւնը ե դարի կէսին իր մէջ ամփոփել էր ողջ Յունաստանը, Փոքր Ասիան, Միջերկրականի սիրիա-պաղեստինեան եւ եգիպտական ափերը: Այդ տիրակալութիւնը յայտնի դարձաւ Բիւզանդական կայսրութիւն անունով եւ 2 դարի սկզբին վարչականօրէն բաժանուած էր 64 պրովինցիաների: Կայսրութեան քաղաքական սահմանները յաճախակի փոխուում էին: Այսպէս, օրինակ, Յուստինիանոս կայսեր (527-565) օրօք Բիւզանդիան նուաճել էր Միջերկրականի ողջ աւազանը եւ գրեթէ վերականգնել Հռոմէական կայսրութեան սահմանները: Սակայն Թ-ԺԱ դարերում այն հեռացաւ Արեւմուտքից, իր տիրակալութեան տակ պահելով միայն Խալիպի հարաւային մասը, Յունաստանը, վերջինիս մերձաւոր հիւսիսային երկրամասերը եւ Փոքր Ասիան: Արդէն ԺԳ-ԺԴ դարերում Բիւզանդիան անվերադարձ կորցրել էր իր նուաճումների առաւելագոյնը եւ ամփոփուել յունական եւ փոքրասիական ծովամերձ շրջաններում: Ֆէոդալական յարաբերութիւններով զարգացող Արեւելքը Արեւմուտքի հետ կամրջող Բիւզանդական կայսրութիւնը իր շուրջ հազարամեայ գոյութեամբ (Դ-ԺԵ դա-

The Eastern part of the Roman Empire, in early medieval period, was divided from the West and established as a separate government.

During the reign of Constantine the Great, the capital of the Empire (330 A.D.) was transferred from Rome to the city of Byzantium on the Bosphorus, which was called Constantinople after the name of the emperor.

The dominion formed in the East, in the middle of the V century included all of Greece, Asia Minor, Mediterranean shores of Syria-Palestine and Egypt.

The dominion known as the Byzantine Empire at the beginning of the VI century, administratively, it was divided into 64 provinces. The political borders of the Empire were frequently changing. For instance, during the reign of Emperor Justinian (527-565) Byzantium dominated the complete Mediterranean basin and practically re-established the boundaries of the previous Roman Empire. However, in IX-XI centuries she moved away from the West, keeping under her rule Southern part of Italy, Greece, the neighboring countries to the North of Greece and Asia Minor. Already in the XIII-XIV centuries, Byzantium had lost unretrectably most of her conquests and had withdrawn to the shores of Greece and Asia Minor.

րերում) մեծապես նպաստել է մարդկային քաղաքակրթության առաջընթացին:

Ալեքի ուշ նրան կործանիչ հարած հասցրեցին օսմանեան զօրքերը, որոնք մահմեդ սուլթանի գլխաւորութեամբ 1453 թուի Մայիսին գրաւեցին Կոստանդնուպոլիսը եւ վերջ տուեցին Բիւզանդական կայսրութեանը: Դարերի խորքից մեզ հասած նիւթական մշակութային բազմատեսակ յուշարձանների հետ մէկտեղ պատմութեան համար կարեւոր տուեալներ են ներկայացնում նաեւ բիւզանդական ծագում ունեցող մետաղեայ դրամները: Դրանք թողարկուել են Բիւզանդական կայսրութեան կարեւոր կենտրոններում՝ Կոստանդնուպոլիսում, Նիկոմեդիայում, Մազնեզիայում, Սելեւկիայում, Տրապիզոնում, Խերսոնեսոսում, Ալեքսանդրետում, Անտիոքում, Ալեքսանդրիայում, Աթէնքում, Կարթագենում, Կորնթոսում, Հռոմում, Ռաւեննայում եւ շատ այլ քաղաքներում: Սեւ ծովի հարաւային շրջաններից մինչեւ Իսպանիա ձգուող տարածքի վրայ դրանք թողարկուել են հիմնականում ոսկուց, արծաթից եւ պղինձից: Ոսկէ դրամը կոչուել է սոլիդ եւ թողարկուել է 4.50 գրամ քաշով: Սոլիդներից բացի թողարկուել են նաեւ սոլիդի կշռային չափի $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$ մասեր կազմող ոսկէ դրամներ՝ սեմիս եւ տրեմիս կոչուող միաւորները:

Ալեքի ուշ ժամանակներում ոսկէ դրամների կշռային չափերը եւ մաքուր ոսկու պարունակութիւնը ծուլուածքի մէջ նուազել էր: Համաշխարհային առումով Ե-ԺԲ դարերում շրջանառութեան մէջ բիւզանդական ոսկէ դրամները լաւ տարածում էին ստացել: Ինչ վերաբերում է արծաթ դրամներին, ապա դրանք համեմատաբար քիչ են թողարկուել: Բիւզանդական արծաթ դրամներից առաւել յայտնի միաւորները՝ միլիարենսիոն (4.55 գրամ) եւ նրա մօտ կէս մասը կազմող սիլիքուա կոչուող միաւորներն էին:

Հերակլէսի եւ նրա մերձաւոր յաջորդների ժամանակներում (է դար) շրջանառութեան մէջ մտան հեկագրրամ անունով արծաթէ դրամները, իւրաքանչիւրը մօտ 6.60-6.80 գրամ

The Byzantine Empire, being developed with feudal relations, bridging the East and West, with her approximately one thousand year survival (IV-XV centuries), had contributed greatly to the advancement of the civilization of mankind.

Later, the Ottoman forces struck a destructive blow, under the leadership of Sultan Mahmed, in May 1453 and occupied Constantinople, putting an end to the Byzantine Empire.

Byzantine metal coins, which have reached us through the centuries along with multitude of monuments, present important historical data. They were issued in the following centers of Byzantine Empire: Constantinople, Nicomedia, Magnesia, Seleucia, Trebizond, Cherson, Alexandretta, Antioch, Alexandria, Athens, Carthagens, Corinth, Rome, Ravenna, and many other cities. On land, spread from the Southern parts of Black Sea to Spain, they issued coins, basically of gold, silver, and copper. The gold coin is called solidus and issued in 4.5 gm. Beside solidus, gold coins weighing $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$ of solidus were issued and called semissis and tremissis respectively.

Much later, the weight and content of gold coins were reduced in the alloy. Byzantine coins received wide acceptance in V-XII centuries in the international sense. The silver coin issues are relatively scarce. The more well known denomination of Byzantine silver coins were called miliarenses (4.55 gm) and the siliqua, about half its denomination.

During the reign of Heraclius and his immediate successors (VII century) the silver coins hexagrams were in circulation, each 6.60-6.80 gm. The exchange

քաշով: Սակու եւ արծաթի փոխանակութիւնը կատարուում էր 1:12 յարաբերութեամբ: Սակայն այդ փոխանակութիւնը կայուն չէր: Պղինձէ դրամները թողարկուում էին ներքին կարիքների համար եւ սովորաբար տեղական շուկաներից դուրս չէին անցնում:

Պղինձէ դրամը կոչւում էր փոլիս, որը հայերի մօտ յայտնի էր փող ձեւով:

Դրուագւում էին 40, 20, 10, 5 երբեմն 30 (Յունաստանում), 12, 6 եւ 3 (Եգիպտոսում) արծէնիչի պղինձէ դրամներ: Նշանները տրւում էին յունական այբուբեն տառերով. M=40, K=20, I=10, E=5, A=30, A=1, IS=16, IB=12 եւ այլն: Մէկ փոլիսը պարունակում էր մէկ նումիա եւ այդ հաշուով էլ 40 փոլիսը հաւասար էր 40 նումիայի:

Կայսրութեան վաղ ժամանակներում 15 պղինձէ խոշոր դրամներին տրւում էր մէկ արծաթէ միլիարենսոն: Սակու հետ պղինձը փոխանակուում էր 1:180 յարաբերութեամբ: Ստուսասիրութիւնները ցոյց են տուել, որ այդ յարաբերութիւնները եւս կայուն չէին եւ յաճախակի փոխուում էին շուկայում եւ նրանց գների փոխանակութեան հետ: Վերջին շրջանում թողարկուում էին ոսկէ, արծաթէ ու պղինձէ դրամներ, որոնց ծուլւածքի մէջ խառնուում էին այլ մետաղներ: Լինելով յունա-հռոմէական քաղաքակրթութեան անմիջական ժառանգորդը, այսուհանդերձ Բիւզանդական կայսրութիւնը ծագեց ու զարգացաւ հասարակական նոր պայմաններում եւ այդ առումով նրա դրամները պատկերների ու գրութիւնների իրենց դրոշմով արտացոլում են ֆեոդալական կարգերին բնորոշ տուեալներ:

Քաղաքական կեանքի ու արուեստի զարգացման ժամանակներում դրամների վրայ առաւելապէս պատկերւում էին մի կողմից Յիսուս-Քրիստոսը, իսկ միւս կողմից՝ իշխող միապետը կայսրը, որոնց շուրջ յունարէն գրերով նշուում էին նրանց անուններն ու տիտղոսները: Հազարաւոր օրինակներով, հնագիտական պեղումների շնորհիւ եւ պատահականօրէն, յայտնարեւել են Բիւզանդական կայսրութեան տարբեր ժամանակներին վերաբերող դրամներ, որոնք պահուում են աշխարհի տարբեր թանգարաններում:

Երեւան Խ. Ա. Մուշեղեան,
(Շար. 3) Ph. D.

of gold and silver was taking place in 1:12 relationship. But this exchange was not stable. The coppers were being issued for internal use and usually their circulation was localized in domestic markets.

The copper coin was called follis, which was known as pogh by the Armenians.

The copper coins were struck in denominations of 40, 20, 10, 5, sometimes 30 (in Greece), 12, 6, and 3 (in Egypt). The values were given with the letters of the Greek alphabet: M=40, K=20, I=10, E=5, A=30, A=1, IS=16, IB=12, etc. One follis contained one nummus, with the same count, 40 folles were equal to 40 nummi.

During the early period of the Empire one silver miliarensis could purchase 15 large copper coins. The relationship of gold to copper was 1:180. The studies reveal that, this relationship was not stable and was changing frequently, based on the fluctuation of market prices. During the last period they were issuing gold, silver, copper coins and in their alloys they were mixing other metals. In spite of the fact that the Byzantine Empire was the immediate successor of Greco-Roman civilization, it was formed and developed under new public regulations and with these principles her coin design and inscription seals reflect the main data type of feudal order.

During the period of development of political life, generally, on one side of the coin Jesus-Christ is portrayed, on the other side, the names and titles of the ruling monarch, the emperor, is mentioned. Thousands of examples of coins of the Byzantine Empire of different periods are found accidentally and through archeological excavations which are kept today in different museums of the world.

Yerevan Kh. A. Mousheghian,
(To be cont. 3) Ph. D.